

Mr. sc. Adela Nurković-Kulenović

Univerzitet u Sarajevu (BiH) / University of Sarajevo (BiH)

Centar za istraživanje i razvoj / Research and Development Centre

adela.nurkovic-kulenovic@unsa.ba

Primljeno / Received: 03. 06. 2025.

Prihvaćeno / Accepted: 06. 10. 2025.

UMJETNIČKI OTPOR U OPSADI: UMJETNICI SARAJEVA 1992–1995 I KULTURNA BORBA ZA SLOBODU¹

ARTISTIC RESISTANCE UNDER SIEGE: ARTISTS OF SARAJEVO 1992–1995 AND THE CULTURAL STRUGGLE FOR FREEDOM²

Umjetnost ne šuti: Ona ima snagu koja ne prestaje da živi.

U maju 2025. godine, imala sam čast i duboko emotivnu privilegiju posjetiti dokumentarnu izložbu „Sarajevo 1992–1995“, postavljenu u Galeriji Bošnjačke zajednice kulture „Preporod“ u Sarajevu. Već pri samom ulasku u galerijski prostor, osjetila sam posebnu tišinu – onu koja ne označava odsustvo zvuka, već prisustvo dostojanstva, sjećanja i neizgovorene zahvalnosti. Bila je to tišina u kojoj govori svaka fotografija, svaki trag olovke i svaki pogled s dokumentarne slike – tišina koja odzvanja glasovima onih koji su stvarali čak i kada je stvaranje bilo čin gotovo nadljudske hrabrosti. Ova izložba, premda dokumentarna po svojoj formi, nadilazi granice arhivskog prikaza i prerasta u svjedočanstvo o neugasivoj snazi duha i umjetnosti. Zahvaljujući autorici postavke, Mirsadi Baljić, koja je otvorila vrata svog privatnog arhiva, ali i arhiva Zorana Lešića i Jasmina Durakovića, rekonstruirano je jedno od važnih i dirljivijih poglavlja kulturne historije Sarajeva. Kroz pažljivo selektovane fotografije plakata, dokumenta i dešavanja (okupljanja umjetnika) tog perioda, postavka ožvljava likove, ideje i energiju umjetnika koji su, uprkos svakodnevnoj opasnosti, odlučili ostati i stvarati.

¹ Tekst je osvrtna na izložbu fotografija, dokumenata: “Sarajevo 1992-1995”, Dani Kantona Sarajevo, 08. maj 2025, Galerija Preporod

² This text is a review of the photography and document exhibition: “Sarajevo 1992-1995”, Dani Kantona Sarajevo, May 08. 2025, Galerija Preporod

1, 2 i 3

Centralno mjesto izložbe pripada formaciji nazvanoj *Umjetnička četa Regionalnog štaba Teritorijalne odbrane Sarajeva*³, osnovanoj u ljeto 1992. godine. Ova formacija okupljala je likovne, scenske i muzičke umjetnike, koji su, vođeni dubokom potrebom za stvaralaštvom i duhovnom povezanošću, nastavili svoj rad u izvanrednim uslovima. Njihova umjetnost nije bila puko izražavanje; bila je sredstvo borbe, oblik otpora i čin ljubavi prema životu, gradu i domovini. Na fotografijama iz tog perioda vidimo umjetnike i prijatelje te ideje, okupljene, nasmijane, zagledane jedni u druge – lica kao da ne pripadaju vremenu razaranja i smrti, već prostoru solidarnosti, međusobne podrške i kolektivne inspiracije. Ti trenuci okupljanja, uprkos ratu, svjedoče o duhovnom prostoru u kojem je umjetnost imala moć nadvladati strah. Njihovi razgovori, iako nijemi na fotografijama, čuju se među posmatračima: oni su sinteza likovne, scenske i muzičke umjetnosti, pretačeni u čin otpora koji ruševine pretvara u simbole nade, a galerijske zidove u hramove slobode.

³ **Fotografije 1, 2 i 3** nastale su tokom posjete izložbe fotografija dokumenata „Sarajevo 1992–1995“ u Galeriji „Preporod“. Na izložbi su između ostalog bile izložene fotografije okupljanja umjetničke čete Regionalnog štaba Teritorijalne odbrane Sarajeva, dokumentirajući njihov angažman i stvaralaštvo tokom opsade Sarajeva.

Ovdje se posebno moramo osvrnuti na jedan segment izložbe koji je posvećen upravo prvoj ratnoj izložbi „Umjetnici Sarajeva za slobodnu Bosnu i Hercegovinu“, otvorenoj u oktobru 1992. godine. Bila je to više od umjetničkog događaja – čin moralnog i duhovnog otpora agresiji. Umjetnici su, bez osnovnih materijala, ali s nepokolebljivom vjerom u značaj kulture, darovali svoja djela za izložbu i aukciju, s ciljem da pomognu borbi za opstanak grada. Njihova djela nisu govorila samo o patnji – ona su govorila o postojanosti, dostojanstvu i ljudskosti. Fotografija umjetnika ispred Akademije likovnih umjetnosti, nastala u tom periodu i zabilježena objektivom Kemala Hadžića za potrebe kataloga, postala je snažan simbol kulturnog otpora naspram razaranja.

Umjetnici ispred zgrade Akademije likovnih umjetnosti⁴

Dalji pregled izložbe vodi nas do fotografija umjetničkih djela koja su bila predstavljena na izložbi održanoj 25. oktobra 1992. godine u Kamernom teatru, pružajući uvid u duh stvaralaštva u vremenu opsade. Također, ovdje je nezaobilazno pomenuti imena i djela likovnih umjetnika koji su, uprkos ratnim uslovima, svojim stvaranjem čuvali ljepotu, dostojanstvo i identitet opkoljenog Sarajeva. Iz kataloga izložbe Umjetnici Sarajeva za slobodnu Bosnu i Hercegovinu izdvajaju se sljedeća imena i djela: Nedim Arifović "Sofka", Nina Acković Čišić "Grad", Amer Bakšić Motiv sa stečka", Mirsada

⁴ Fotografija umjetnika ispred zgrade Akademije likovnih umjetnosti Sarajevo, nastala u ratnom period, novembar 1992., djelo je fotografa Kemala Hadžića i prvobitno je objavljena u izložbenom katalogu

Baljić "Pogled u daljinu", Smail Bato Bostandžić "Šipci", Sead Ćazim "Bogata sam imam svega", Suad Češljar "Kompozicija", Dragan Čuljić bez naziva, Alma Gavrić "Sjećanje", Stijepo Gavrić "Homer", Seid Hasanefendić "Mediteran", Dževad Hozo grafika bez naziva, Irfan Hozo "Ljubičica", Renata Karamatić "Otoci I", Husein Karišik "Mrtva priroda", Mile Kasapović "Jajce pliva", Ivan Kalcina "Zapis", Ana Kovač - skulpture "Minijature", Fikret Libovac "Gram I, II, III", Ibrahim Ljubović "Urbicid", Edin Malović "Pejsaž", Esad Muftić "Ples s maskom", Hamzaliya Muhić "Južna uspavanka", Said Mujezinović crtež bez naziva, Edin Numankadić "Tragovi", Salim Obralić "Vrata", "Počitelj", Nusret Pašić "Mali stub", Afan Ramić "Počitelj", Mustafa Skopljak crtež bez naziva, Hasan Sućeska "Bosanski brod", Alma Suljević - skulptura od žice "92 Dvorana", Radoslav Tadić - bez naziva, Elma Vrana - tapiserija bez naziva, Mehmed Zaimović - "Mali Nokturno", Avdo Žiga - "Skačka" i Petar Walldog - "Sarajevo, grad koji živi".

5

6

⁵ Na prvoj fotografiji prikazan je dio slika sa izložbe „Umjetnici Sarajeva za slobodnu BiH“, dok se na drugoj fotografiji nalaze umjetnice: Metka Kraigher Hozo, Alma Suljević i Mirsada Baljić.

⁶ Fotografija postavke: “Izložba fotografija dokumentata “Sarajevo 1992-1995”

Današnja izložba *Sarajevo 1992–1995* ne predstavlja samo povratak u traumatične slojeve prošlosti; ona djeluje i kao snažan poziv na budnost i odgovornost prema kolektivnoj memoriji. U središtu ove postavke nalazi se potreba da se očuva sjećanje na umjetnike koji su stvarali u ekstremnim ratnim uslovima - u tami nasilja, ali i u svjetlu kreativnog otpora. Njihovo stvaralaštvo, nastalo uprkos razaranju, svjedoči o neuništivoj snazi duha i važnosti umjetnosti kao sredstva otpora, izraza i dokumentacije. Autorica izložbe, Mirsada Baljić, u svom osvrtu za TVSA naglašava: „*Poklanjamo cijelu zbirku Zemaljskom muzeju na čuvanje mlađim generacijama, neka se osvrnu na ovaj period - kako, zašto i koliko nam je trebalo da ostanemo normalni.*“ Ova izjava snažno rezonira u kontekstu savremenog društva, gdje su arhivi često zanemareni ili uništavani, a kulturna sjećanja postaju politički nepoželjna. Upravo u takvom vremenu ova izložba potvrđuje da umjetnost nije samo estetska kategorija, već i oblik društvenog angažmana. Ona može biti dokument jednog vremena, ali i simbol otpora i prostora slobode. *Sarajevo 1992–1995* stoga ne govori samo o onome što je bilo, već podsjeća na ono što ne smijemo zaboraviti.

Dodatnu vrijednost izložbi daju dokumenti, fotografije i materijali koji svjedoče da se ona nije zaustavila samo unutar granica Sarajeva – već je, zahvaljujući međunarodnom interesu i kulturnoj solidarnosti, nastavila svoje putovanje. Tako je već 22. novembra 1994. godine predstavljena u Galeriji Ljubljana, a potom i u Mariboru 02. februara 1995. čime je bosanskohercegovačko ratno iskustvo preneseno i u evropski kontekst.

7

⁷ Na fotografijama izložbe dokumentovano je svečano otvaranje izložbe i govor ambasadora Bosne i Hercegovine, upriličen povodom samog otvaranja, u kojem srdačno pozdravlja prisutne, a posebno predsjednika Republike Slovenije Milana Kučana i člana Predsjedništva RBiH Nijaza Durakovića, potvrđujući time značaj međunarodne kulturne i političke podrške u tom periodu.

U konačnici, izložbu ne treba posmatrati kroz prizmu kritičke analize – ona se mora doživjeti kao kolektivni čin umjetničkog svjedočenja. Njena snaga nije samo u sadržaju, već u obavezi koju pred nas stavlja: da ne zaboravimo, da poštujemo i sačuvamo ono što su umjetnici opsjednutog Sarajeva ostavili – ne samo kao dio kulturne baštine, već kao dio naše moralne i ljudske vertikale.

Ovaj osvrt pišem u znak zahvalnosti svim likovnim umjetnicima Sarajeva, koji su između 1992. i 1995. godine pokazali da i pod opsadom može cvjetati najviša forma čovjekove slobode – stvaralaštvo. Njihova borba bila je i ostala borba svih nas: borba za dostojanstvo, za kulturu, za Bosnu i Hercegovinu.

Neka se ne zaboravi.